

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 343.983:343.34

Таран О. В. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

Тимофєєва Н. В. – здобувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

Розглянуто наукові підходи до визначення поняття спеціальних знань і форм їх використання в кримінальному провадженні. Визначено види та розкрито зміст спеціальних знань, які використовують під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва.

Ключові слова: спеціальні знання, злочини проти безпеки виробництва, розслідування, форми спеціальних знань, види спеціальних знань.

Науково-технічний прогрес як рушійна сила соціально-економічного розвитку зумовлює зміни в суспільних відносинах, зокрема тих, що пов'язані з реалізацією гарантованого державою конституційного права людини на працю в належних і безпечних умовах.

Зі здобуттям незалежності становлення таких відносин в Україні означене особливостями, притаманними економікам, що розвиваються. Так, з одного боку, відбувається нарощування обсягів виробництва, упровадження нових технологій, підвищення вимог до кваліфікації працівників, що сприяє розвитку економіки та соціальної сфери, а з іншого – бажання швидшого отримання прибутку призводить до нехтування правилами безпеки та законними правами й інтересами

працівників. Поряд із сучасними технологіями продовжують використовувати зношені виробничі фонди. Знаряддя праці не завжди відповідають вимогам, які висувають до проведення робіт. До того ж, поширеним є приховування нещасних випадків на виробництві тощо.

Звичайно, ці проблеми не є новими, адже притаманні відносинам у сфері використання найманої праці ще з початку виникнення виробництва. Проте ставлення до порушень прав осіб, які працюють, змінювалося залежно від соціально-політичного розвитку та становища держави в різні історичні періоди.

У сучасній Україні результатом реагування на порушення права людини на безпечні та здорові умови праці стала криміналізація відповідних діянь із виокремленням їх у главі 10 Кримінального кодексу (КК) України «Злочини проти безпеки виробництва». Вивчення правозастосовної практики засвідчило, що розслідування цих злочинів потребує залучення спеціальних знань для вирішення різних специфічних питань, що виникають під час розслідування.

Запити правозастосовної практики передбачають дослідження теоретичних і практичних аспектів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні з подальшою конкретизацією змісту спеціальних знань для розслідування злочинів проти безпеки виробництва.

Незважаючи на актуальність і значущість проблеми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учені не дійшли згоди щодо визначення цього поняття та його змісту.

Вивчення спеціальної літератури засвідчило, що наукова дискусія охоплює різні аспекти цього питання.

Так, здійснивши аналіз результатів дослідження понять «спеціальні знання» та «спеціаліст», Б. В. Романюк запропонував узагальнити різні позиції щодо проблеми їх неоднозначності. Зокрема, першу групу авторів об'єднує те, що вони розглядають спеціальні знання як такі, що не є загальнодоступними (Р. С. Белкін, А. В. Дулов, О. О. Ейсман, Б. Л. Зотов, Є. І. Зуєв, В. К. Лисиченко, М. М. Міхеєнко, М. В. Салтевський, В. В. Циркаль, М. Г. Щербаківський та інші); учені другої групи стверджують, що спеціальні знання є суто науковими знаннями (М. М. Гродзинський, М. С. Строгович); третя група дослідників вважає, що спеціальні знання відповідають вимогам сучасного розвитку науки і можуть бути

використані у сфері кримінально-процесуальної діяльності з метою доказування окремих обставин кримінальної справи, збирання та закріплення доказів тощо (К. А. Букалов, В. Г. Гончаренко, Ю. Г. Корухов, І. В. Постика); четверта група представників юридичної науки визначає поняття «спеціальні знання» ґрунтуючись на виді професійної діяльності за певною спеціалізацією (медицина, фізика, бухгалтерія тощо), що вимагає спеціальної освіти як процесу оволодіння певним рівнем знань і навичок із конкретної професії та спеціальності (Г. І. Грамович, М. В. Костицький, Г. М. Надгорний, З. М. Соколовський, І. М. Сорокотягин); п'ята група науковців переконана, що спеціальними є знання, яких немає в суб'єкта доказування (В. М. Махов, М. В. Салтевський та ін.) [1, с. 22–30].

Не цитуючи різні погляди, можна констатувати слушність позиції, згідно з якою ці поняття мають суб'єктивний, оцінний характер, а основним критерієм визнання певних знань спеціальними є визначення їх такими в контексті реалізації завдань розслідування. Наприклад, якщо в межах розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України) виникає потреба в консультуванні щодо порядку отримання наряду-допуску на проведення робіт і слідчий (інший суб'єкт доказування) ініціює залучення відповідного фахівця, то ці знання є спеціальними. Останні є динамічною категорією, яка постійно вдосконалюється, доповнюється, розвивається. Штучне звуження її змісту призводитиме до невинновданого обмеження можливостей використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Інше дискусійне питання – форми використання спеціальних знань. Науковці пропонують різні критерії для їх класифікації. Наприклад, М. Г. Щербаковський та О. А. Кравченко класифікують їх залежно від:

1) доказового значення результатів їх застосування (процесуальні й непроцесуальні);

2) суб'єкта доказування (безпосередня та опосередкована, тобто із залученням певних фахівців);

3) процесуального становища суб'єктів використання спеціальних знань. Згідно із цим критерієм, автори виокремлюють групи:

а) осіб, які здійснюють розслідування й оперативно-розшукові заходи (слідчий, особа, яка проводить дізнання, оперуповноважений, прокурор, суддя);

б) обізнаних осіб, які мають процесуальне становище, визначене наявними в них спеціальними знаннями. Вони наділені процесуальними правами й обов'язками та можуть бути притягнуті до кримінальної чи іншої відповідальності. До них входять: експерт (зокрема судово-медичний), спеціаліст, лікар, педагог, перекладач, особа, яка володіє мовою жестів глухонімих;

в) обізнаних осіб, процесуальне становище котрих не визначається наявністю в них спеціальних знань (наприклад, ревізор, технічний інспектор, співробітник податкової адміністрації) [2, с. 10–11].

Зазначена класифікація є загальноприйнятою в науковій доктрині та слугує методологічним підґрунтям для досліджень з питань використання спеціальних знань під час розслідування злочинів.

За результатами вивчення матеріалів правозастосовної практики встановлено, що найпоширенішими формами використання спеціальних знань у межах розслідування злочинів проти безпеки виробництва є:

1) експертиза (безпеки життєдіяльності (установлення причин і наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності й охорони праці), судово-медична, будівельно-технічна (дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів), пожежно-технічна (з'ясування обставин виникнення й поширення пожеж, дотримання пожежної безпеки), комп'ютерно-технічна (дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів), електротехнічна (вивчення технічної експлуатації електроустаткування), вибухово-технічна (дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу, обставин вибуху), технічна експертиза документів (аналізування реквізитів документів), гірничотехнічна (дослідження причин і наслідків надзвичайних подій у гірничій промисловості та в підземних умовах), почеркознавча (вивчення почерку й підписів), трасологічна (дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами тощо);

2) консультативна й технічна допомога фахівця, що передбачає консультації, роз'яснення щодо поняття і змісту специфічної технічної термінології, документів, особливостей

конструкцій, порядку роботи виробничого обладнання, специфічних об'єктів виробничого середовища, зв'язку об'єктів виробничого середовища та їх місця в технологічних процесах, надання технічної допомоги в тлумаченні ч. 2 ст. 71 Кримінального процесуального кодексу України; участь у підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій; підготовку запитань для експерта перед проведенням допиту різних категорій осіб, консультування щодо пошуку, вилучення, фіксації, зберігання, транспортування речових доказів, документів й інших об'єктів для проведення експертизи; участь у підготовці та проведенні негласних слідчих (розшукових) дій.

За результатами вивчення та узагальнення емпіричних даних з'ясовано, що під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва виникає потреба в залученні фахівців, які володіють знаннями в галузі техніки (94 %), криміналістики (62 %), медицини (59 %), а також інших сферах (15 %).

Не маючи можливості детально розкрити зміст усіх видів спеціальних знань, які використовують під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва, у цій статті ми пропонуємо розглянути аспекти використання технічних знань.

З огляду на положення ст. 271–275 КК України та результати вивчення правозастосовної практики, можна дійти висновку, що систему технічних знань, які використовують у межах розслідування зазначених злочинів, становлять:

1) загальні технічні знання (про охорону праці, техніку безпеки, організацію виробничих процесів, які поширюються на всі галузі виробництва та стосуються всіх працівників);

2) технічні знання в окремих галузях (будівництво, вибухотехніка, техніка пожежогасіння, енергетика, транспорт, радіаційна безпека тощо).

У ст. 271 КК України використано поняття «охорона праці». Водночас Закон не містить його визначення. Воно наявне в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про охорону праці». Так, охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини в процесі трудової діяльності. Дія цього Закону поширюється на всі підприємства незалежно від форм власності й виду діяльності, тому такі правила вважають загальними. Отже, спеціальні знання, які використовують під час

розслідування злочинів, передбачених ст. 271 КК України, також можна вважати загальними технічними знаннями. Вони передбачають відомості про: загальні умови функціонування виробничого середовища; забезпечення випуску продукції; дотримання умов раціональної експлуатації технологічного обладнання; контроль за дотриманням положень техніки безпеки й охорони праці; своєчасне забезпечення графіка планово-попереджувального ремонту обладнання, а також робіт, пов'язаних із модернізацією машин та апаратів, питання, пов'язані з положеннями трудового законодавства, матеріально-технічного забезпечення.

Такими знаннями володіють інженерно-технічні працівники й особи, які працюють у наглядово-контролюючих органах.

Потреба у використанні технічних знань в окремих галузях виникає під час розслідування злочинів, передбачених ст. 272–275 КК України.

Так, ст. 272 КК України визначає відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою. У межах розслідування цих злочинів виникає потреба в залученні фахівця, який володіє знаннями щодо нормативно-правових підстав і специфіку виконання робіт із підвищеною небезпекою. Законодавчо визначений перелік робіт із підвищеною небезпекою містить 137 найменувань різних видів діяльності [3]. Тут вибір фахівця залежатиме від конкретних обставин провадження. Наприклад, якщо нещасний випадок стався під час проведення електрозварювальних робіт, то допомогу можуть надати особи, які знають порядок їх організації та проведення.

Назва ст. 273 КК України «Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах» засвідчує, що спеціальними тут є знання з вибухотехніки. Водночас на практиці нерідко виникає потреба в допомозі пожежно-технічного фахівця (оскільки вибух часто супроводжується пожежею).

Окремо розглянемо ст. 274 КК України (Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки). Попри те, що під час дослідження ми не мали змоги ознайомитися з матеріалами правозастосовної практики щодо розслідування цих злочинів, вважаємо за доцільне приділити увагу цьому питанню, адже

наукові дослідження мають містити положення, які можуть бути затребувані практикою в разі виникнення об'єктивної необхідності.

На нашу думку, доцільно почати зі стислого огляду змісту понять щодо ядерної та радіаційної безпеки. У Законі України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [4] зазначено, що використання ядерної енергії – це сукупність видів діяльності, пов'язаних із використанням ядерних технологій, ядерних матеріалів, джерел іонізуючого випромінювання в науці, виробництві, медицині та інших галузях, а також видобуванням уранових руд і поводженням із радіоактивними відходами.

Радіаційна безпека – дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення, навколишнє природне середовище, установлених нормами, правилами та стандартами з безпеки.

Радіоактивні матеріали – джерела іонізуючого випромінювання, ядерні матеріали й радіоактивні відходи.

Ядерна безпека – дотримання норм, правил, стандартів та умов використання ядерних матеріалів, що забезпечують радіаційну безпеку.

Ядерний матеріал – ядерне паливо, за винятком природного та збідненого урану, яке може виділяти енергію шляхом самопідтримуваного ланцюгового процесу ядерного поділу поза ядерним реактором самостійно або в комплексі з яким-небудь іншим матеріалом, та радіоактивні продукти й відходи, за винятком невеликої кількості радіоактивних продуктів, радіоактивних відходів та ядерного палива, що встановлені нормами, правилами і стандартами з ядерної та радіаційної безпеки, за умови, що ця кількість не перевищує максимальні межі, визначені Радою керуючих Міжнародного агентства з атомної енергії.

Задля забезпечення ядерної та радіаційної безпеки органом державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки передбачено критерії та вимоги безпеки, додержання яких є обов'язковим під час використання ядерної енергії. Відповідно до них розробляють і затверджують норми, правила, стандарти з ядерної та радіаційної безпеки, правила фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, нормативно-правові акти з обліку та контролю ядерних матеріалів, застосування гарантій нерозповсюдження ядерної зброї, вимоги щодо

управління якістю діяльності з використання ядерної енергії в частині ядерної та радіаційної безпеки.

За порушення цих правил на виробництві особою, яка зобов'язана їх дотримуватися, передбачено відповідальність (ст. 274 КК України).

Використання спеціальних знань під час розслідування цих злочинів передбачає допомогу фахівців, які мають відповідні знання щодо видів діяльності, пов'язаних із використанням ядерних технологій, ядерних матеріалів, джерел іонізуючого випромінювання на виробництві та регулювання цієї діяльності. Такі особи зазвичай працюють в організаціях та на підприємствах, пов'язаних з атомною промисловістю. До того ж, зазначеними фахівцями можуть бути наукові працівники.

Вивчення офіційних даних засвідчило, що в Україні організаціями, установами, підприємствами, які пов'язані з атомною промисловістю, є: Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом», її відокремлені підрозділи «Науково-технічний центр», «Атомремонтсервіс», «Аварійно-технічний центр», атомні електростанції України, Державна інспекція ядерного регулювання України, Державний науково-технічний центр з ядерної та радіаційної безпеки, Державне агентство України з управління зоною відчуження, Державне спеціалізоване підприємство «Чорнобильська АЕС», Державний науково-дослідний заклад «Чорнобильський центр з проблем ядерної безпеки, радіоактивних відходів і радіоекології»; навчальні та наукові заклади, а саме Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», Національний університет «Львівська політехніка», Одеський національний політехнічний університет, Харківський національний університет, а також інститути Національної академії наук України (Інститут проблем безпеки АЕС, Інститут проблем математичних машин і систем).

У ст. 275 КК України (Порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд) передбачено відповідальність за порушення під час розроблення, конструювання, виготовлення чи зберігання промислової продукції правил, що стосуються безпечного її використання, а також порушення під час проектування чи будівництва правил безпечної експлуатації будівель і споруд.

Залежно від конкретних обставин провадження може знадобитися допомога фахівця, який володіє знаннями про предмети споживання, засоби виробництва, знаряддя праці, будівельну діяльність тощо.

Це можуть бути питання стосовно конструкторської діяльності, зокрема розроблення технічної документації (креслення, схеми, технічні умови, карти технічного рівня та якості, технічні пропозиції, ескізи й технічні проекти тощо). Таку документацію розробляють відповідно до спеціальних вимог – комплексу державних стандартів, що встановлюють взаємопов'язані правила, вимоги і норми з розроблення, оформлення й обігу конструкторської документації, що супроводжує всі стадії життєвого циклу виробу (проектування, розроблення, виготовлення, приймання, експлуатація, ремонт, утилізація).

Відповідні фахівці працюють у конструкторських бюро, конструкторських відділах науково-дослідних інститутів та промислових підприємств, підрозділах із проектувальних робіт (проектування, на відміну від конструкторської діяльності, передбачає створення графічних моделей підприємств загалом, окремих цехів, технологічних ділянок і ліній). Відповідні фахівці володіють інформацією про машини, механізми, апарати, конвеєри, прилади серійного виробництва, а також зарубіжну техніку [5].

Отже, проблеми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва потрібно розглядати крізь призму загальних питань щодо визначення поняття спеціальних знань, диференціації форм використання спеціальних знань, їх змісту, урахування специфіки такої діяльності, сучасні можливості науки й техніки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства : навч. посіб. / Б. В. Романюк. – Київ : Аванпост-Прим, 2010. – 304 с.
2. Щербаковский М. Г. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений / М. Г. Щербаковский, А. А. Кравченко. – Харьков : Ун-т внутр. дел МВД Украины, 1999. – 78 с.

3. Перелік робіт з підвищеною небезпекою [Електронний ресурс]: наказ Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26 січ. 2005 р. № 15. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0232-05>. – Назва з екрана.

4. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку [Електронний ресурс]: Закон України від 8 лют. 1995 р. № 39/95-ВР. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.

5. Зинева Л. А. Справочник инженера-строителя / Л. А. Зинева. – Изд. 8-е. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 537 с.

Стаття надійшла до редколегії 17.11.2016

Taran O. – Doctor of Law, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of Science Laboratory on the Problems of Pre-Trial Investigation of the National Academy of Internal Affairs, Kiev, Ukraine;

Tymofieieva N. – Researcher of Science Laboratory on the Problems of Pre-Trial Investigation of the National Academy of Internal Affairs, Kiev, Ukraine

The Concept, Types and Uses of Expertise in the Investigation of Crimes Against the Security of Production

Common forms of use of special knowledge in the investigation of crimes against the security of production are:

1) examination (Safety (study of the causes and consequences of violations of safety of life and health), forensic, building-engineering (the study of real estate, building materials, construction and related documents) fire-technical (research circumstances of and the spread of fires and fire safety compliance), computer-engineering (the study of computer hardware and software), electrical engineering (the study of technical operation of electrical equipment) explosive college (study of explosives, explosion products and the shot blast investigation of the circumstances); technical examination of documents (study details of documents), mining (study of the causes and consequences of extreme events in the mining industry and in underground conditions), handwriting